

ІДЕЯ О. Д. БІЛІМОВИЧА ПРО «КООПЕРАТИВНЕ КІЛЬЦЕ»

Т. В. Оніпко, д. і. н., доцент,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

У тезах наголошено на внеску О. Д. Білімовича в дослідження історії дожовтневої та радянської кооперації і прогнозування її перспектив у пострадянській економіці. Акцентовано на ролі «кооперативного кільця» для аграрного сектора виробництва.

Ім'я Олександра Дмитровича Білімовича добре знане серед російської наукової еміграції, а останнім часом і серед російського вченого загалу, нажаль, донині практично не відоме в Україні. О. Д. Білімович, частину свого життя провівши саме в Україні, зробив помітний внесок у розвиток економічної науки, був одним із лідерів київської економічної школи початку ХХ ст., спрогнозував перспективи кооперативного сектора економіки в умовах функціонування ринку в пострадянській країні. Тож метою статті є висвітлення ідеї вченого про роль «кооперативного кільця» у відродженні індивідуальних селянських господарств та кооперативного сектора виробництва у пострадянській економіці.

У Російській Федерації впродовж останнього десятиліття вийшло кілька статей про О. Д. Білімовича, а в 2005–2007 рр. була перевидана низка його праць, в т. ч. з історії кооперативного руху [1]. Зокрема, О. Нікулін зазначає, що О. Д. Білімович наважився обґрунтувати неминуче падіння радянського ладу і повернення до ринкових відносин [2]. Більшість з соціально-економічних і політичних прогнозів вченого підтвердилася протягом останніх двох десятиліть і продовжує підтверджуватися. Прогнозований економістом варіант пострадянської антисоціальної капіталізації відбувся, хоча він вважав його вкрай небажаним. Учений не вживав термін «номенклатурна приватизація», однак вказував на суть і наслідки цього явища.

Є. Корицький і В. Шетов акцентують на тому, що відомий економіст виступав як проти необмеженого одержавлення економіки, так й проти необмеженої її лібералізації [3]. Дослідники вказують на

важливість думки, що лібералізація пострадянської економіки повинна проходити без надривів і жертв. Вони звертають увагу читача на тезу вченого про те, що змішана економіка найбільш повно відповідала б бажанням населення після відмови від радянської системи господарювання.

Г. Соловійова вказала на окреслені О. Д. Білімовичем паралелі в тлумаченні ролі кооперації у налагодженні товарообезпечення в періоди інфляції і розрухи після лютневої революції 1917 р. і після прогнозованого ним неминучого повалення радянської влади [4].

У статті В. Шелохаєва йдеться про те, що О. Д. Білімович в еміграції висунув ідею економічного «солідаризму». Він вважав доцільною оптимізацію в пострадянській Росії кооперативних об'єднань, через які можна було б досягти широкого місцевого самоврядування [5].

О. Куракін солідарний з ученим, коли той підкреслює, що в дореволюційній Росії селянство добровільно виявило бажання брати участь у кооперативному русі, який, в свою чергу, сприяв активізації господарського і культурного рівня життя на селі [6]. У дослідженні О. Куракіна мовиться про прогнози О. Д. Білімовича, а саме: в пострадянській економіці кооперація зможе проявити себе в галузі кредиту, оптової та роздрібної торгівлі, створення переробних підприємств та закладів громадського харчування тощо.

Одна зі статей О. Соболева присвячена аналізу поглядів вченого на взаємовідносини кооперації і влади [7]. Автор підтримує вченого в тому, що напередодні жовтневого перевороту 1917 р. Росії належала світова першість щодо кількості кооперативних організацій. О. Соболев поділяє точку зору О. Д. Білімовича з приводу того, що більшовики ніколи не цінували кооперацію.

Невдача білого руху змусила О. Д. Білімовича у лютому 1920 р. виїхати до Югославії, де він оселився в м. Любляни. Протягом 1920-1944 рр. відомий економіст керував кафедрою політичної економії Люблінського університету. У листопаді 1945 р. він переїхав до Німеччини, де зайняв посаду декана економічного та юридичного факультету Мюнхенського університету, організованого для російських і українських емігрантів за сприяння Міжнародної організації у справах біженців. Однак, у Мюнхені О. Д. Білімович не затримався і в 1948 р. переїхав до США. Тоді вчений отримав запрошення від Каліфорнійського університету в Берклі організувати семінар в Інституті слов'язнознавства на тему, якою він займався: «П'ятирічний план Югославії в порівнянні з радянським п'ятирічним планом». Водночас учений продовжував співпрацювати з Мюнхенським Інститутом у галузі вивчення СРСР. Загалом ним було опубліковано понад 150 наукових праць російською,

німецькою та англійською мовами, якими він досконало володів [3]. У США О. Д. Білімович прожив до смерті в 1963 р.

О. Д. Білімович категорично не сприймав теоретичні принципи радянського господарства і тим більше – їх реалізацію на практиці, проте не був і лібералом, прихильником вільної конкуренції і повного невтручання держави в господарські процеси. О. Д. Білімович позитивно оцінював «новий курс» Ф. Рузвельта та інші спроби держави впливати на діяльність ринкового механізму. Як зазначає Г. М. Соловйова, вчений, спираючись на власні глибокі дослідження, був переконаний, що історія на його батьківщині «не закінчиться на радянській владі», отже він намагався спроектувати модель пострадянської економіки [4].

У післявоєнний період О. Д. Білімович активно переймався кооперативною проблематикою. Зокрема, у 1955 р. у Франкфурті-на-Майні він опублікував монографію «Кооперація в Росії до, під час і після більшовиків» [8]. Ця книга стала одним із шедеврів кооперативної емігрантської думки, оскільки вона прагнула дати відповідь на питання про те, яку кооперацію в СРСР втратили, чому це сталося і чи є місце для кооперативного руху в пострадянській економіці.

Ученому належить ряд економічних моделей, у т. ч. й динамічна модель народного господарства. У 50-і рр. ХХ ст. він відстоював принципи макроекономічного планування, за допомогою яких розраховував попередити можливі соціальні кризи, а також запропонувати критерії соціально-орієнтованої політики розподілу. У 1959 р. у Мюнхені вийшла фундаментальна монографія вченого «Ера п'ятирічних планів у господарстві СРСР», а в 1960 р. – його останнє глибоке дослідження «Економічний лад звільненої Росії». Аналізуючи планово централізоване господарство СРСР, учений дійшов висновку про існування паралельного нелегального господарства (яке в наш час отримало назву «тіньова економіка»).

Праці О. Д. Білімовича відрізняються сміливими прогнозами щодо пострадянської економіки. Загалом потрібно визнати, що ступінь передбачення майбутнього, яке вже здійснилося на терені колишнього СРСР, виявилася високою. Вчений ніколи не залишав надію на повернення його батьківщини на природний шлях розвитку. Однак, він чудово розумів, що після заміни політичного ладу в економіці наступить хаос, розгубленість, дезорієнтація підприємств. Він досить точно передбачив хід здійснення подій перебудови кінця 1980–х – поч. 1990–х рр., а також ринкові трансформації в пострадянській економіці та їх наслідки.

В останніх дослідженнях вчений шукав вихід у змішаній економіці, яка поєднує ринкову свободу і корегуючий вплив із боку

держави. У змішаній пострадянській економіці він вбачав розумне поєднання приватної, державної, кооперативної і муніципальної власності. Тому його дослідження можна вважати програмою менш болісного переходу від командної планової економіки до змішаної. Серцевиною цієї програми мала стати кооперація, принципи якої мають багато спільного з малим і середнім бізнесом.

Ми переконані в тому, що нині потребують глибокого аналізу пророчі слова вченого: «Повалення комуністичної влади буде супроводжуватися певними труднощами перехідного періоду. Державні підприємства будуть дезорганізовані, приватна господарська діяльність не зможе налагодитися відразу. Тому кооперації доведеться знову грати роль «швидкої допомоги». Вчений був глибоко переконаний що пострадянське господарство значною мірою буде «кооперативним господарством». З цього приводу він писав: «Кооперативний сектор, ймовірно, буде відігравати настільки велику роль, що народне господарство пострадянської Росії стане значною мірою «кооперативним господарством»[8, с. 104–105].

Важливим, на наш погляд, є той факт, що вчений бачив пострадянську кооперацію не службовою організацією держави, яка їй «рабським чином підпорядкована», а «справжньою незалежною кооперацією, яка вільно створюється і вільно діє в інтересах своїх членів». Він підкреслював, що майбутня кооперація буде будуватися на ідеї самодопомоги індивідуальних господарств об'єднуватися в кооперативні організації, відтак вона зможе відродити «здорові принципи кооперативів» [8, с. 106].

Зберігають актуальність ідеї вченого відносно взаємозв'язку кооперації і сільського господарства. О. Д. Білімович вважав, що значного розвитку потрібно чекати в пострадянському селі. Упевненість вченого в доцільності підтримки сільського життя базувалася на тому, що індивідуальні дрібні господарства прагнуть об'єднуватися в кооперативи. Заслугує на увагу його теза про те, що при справжній демократичній кооперації ядро селянського господарства залишається індивідуальним, однак воно має бути оточене так званім «кооперативним кільцем». Це кільце, вважав учений, доповнює індивідуальне господарство, зміцнює із середини, задовольняючи різні його потреби, захищає ззовні. Тому, на його думку, кооперація не тільки не знищує індивідуальні господарства, але й допомагає їм зберегти індивідуальність. Звідси висновок вченого: кооперація найуспішніше розвивається в умовах функціонування вільного індивідуального аграрного виробництва [8, с. 117].

Учений був переконаний в тому, що відродження аграрного сектора в пострадянській ринковій економіці неможливе без тісної

взаємодії індивідуальних селянських господарств із сільськогосподарською, споживчою, кредитною та іншими видами кооперації. Олександр Дмитрович свідчив про те, що «кільце нової вільної кооперації повинно буде допомогти стати на ноги і зміцнити індивідуальним господарствам селян». Він виходив з того, що в пострадянській економіці індивідуальні господарства не зможуть відразу отримати допомогу від держави ні у формі кредиту, ні у формі збуту та переробки продуктів. Учений наголошував на тому, що саме через кооперативні канали будуть надходити на село кредити, необхідна техніка, посівні матеріали тощо. Водночас через кооперативні канали у пострадянській економіці зможуть надходити на міський ринок продукти сільського виробництва. На кооперативних підприємствах, вважав він, сільгосппродукти будуть отримувати необхідну переробку [8, с. 121].

Загалом О.Д. Білімович був глибоко переконаний в тому, що «пекуча потреба в кооперативній самодопомозі під час відбудови господарського життя на вільних засадах» повинна допомогти сучасній кооперації впоратися із труднощами налагодження ринкової економіки [8, с. 122]. Не випадково він писав, що «кооперація буде одним із істотних факторів господарського відродження країни» [9, с. 144–145]. На його думку, «кооперативне кільце», тобто зв'язок індивідуальних господарств із різними видами кооперації має допомогти селянам після розпуску колгоспів. У той же час «кооперативне кільце» має сприяти як становленню індивідуального землеробства, так і відродженню справжньої кооперації на пострадянському просторі [9, с. 148].

Список використаних джерел

1. Білімович А. Д. Кооперация в России до, во время и после большевиков. Серия : русское зарубежье : социально-экономическая мысль / А. Д. Білімович. – М. : Наука, 2005. – 191 с.
2. Білімович А. Д. Экономический строй освобожденной России / А. Д. Білімович. – М. : Наука, 2006. – 229 с.
3. Білімович А. Д. Труды / А. Д. Білімович. – СПб : Росток, 2007. – 496 с.
4. Никулин А. Алгоритм освобождения (А. Д. Білімович. Экономический строй освобожденной России) [Электронный ресурс] / А. Никулин. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=24&article=1088>.
5. Корицкий Э. Б. А. Д. Білімович / Э. Б. Корицкий, В. Х. Шетов // Экономисты русской эмиграции. – Спб. : Юридический центр Пресс, 2000. – 286 с.

6. Соловьева Г. Александр Билимович о кооперации освобожденной России [Электронный ресурс] / Г. Соловьева. – Режим доступа: [http : www. virtass.ru /admin/pics/5-18.doc](http://www.virtass.ru/admin/pics/5-18.doc).
7. Шелохаев В. Билимович Александр Дмитриевич / В. Шелохаев / Энциклопедия русской эмиграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : www. persona.rin.ru.../bilimovich](http://www.persona.rin.ru.../bilimovich).
8. Куракин А. А. Серия «Русское зарубежье : социально-экономическая мысль» [Электронный ресурс] / А. А. Куракин // Экономическая социология (электронный журнал). – 2008. – Т. 9. – № 4. – С. 83. – Режим доступа : [http : www.hse.ru/org/persons/568698](http://www.hse.ru/org/persons/568698).
9. Соболев А. В. Воззрения А. Д. Билимовича: кооперация и власть в России [Электронный ресурс] / А. В. Соболев. – Режим доступа : [http : www.old.bfrz.ru/cgi bin/load.cgi?p=dejat/rzsem/...t](http://www.old.bfrz.ru/cgi-bin/load.cgi?p=dejat/rzsem/...t).
10. Билимович А. Д. Кооперация в России до, во время и после большевиков / А. Д. Билимович. – Франкфурт-на-Майне : Посев, 1955. – 129 с.